

Ігор Горобець, Андрій Мартинов

КУЛЬТУРНИЙ СПАДОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

DOI: 10.5281/zenodo.5733157

© І. Горобець, А. Мартинов, 2021. СС BY 4.0

У статті висвітлюються існуючі підходи до теоретико-методологічного осмислення проблем дослідження культурного спадку європейської цивілізації. **Метою статті** є аналіз основних епістемологічних тенденцій дослідження європейського цивілізаційного культурного спадку. **Методологічну основу** статті становить цивілізаційний аналіз. **Наукова новизна** полягає в систематизації концептуальних здобутків різних науковців, які дотримуються цивілізаційного підходу до вивчення європейського культурного спадку. На початку XIX ст. загострилася конкуренція між німецькомовним та слов'яномовним європейськими культурними ареалами. М. Данилевський у класичній праці «Росія і Європа» концептуалізував соціокультурні відмінності двох європейських світів. Автор наголосив на їхньому рівноправ'ї з погляду історичного розвитку. Оригінальним є науковий підхід О. Шпенглера, який довів песимістичну тезу про занепад європейської культури, яка вироджується в цивілізацію. У XX ст. цивілізаційна парадигма успішно розвивається. А. Тойнбі, Ф. Бродель, І. Валлерстайн розширили теоретико-методологічні засади дослідження цивілізацій. Зазначені автори показали діалектику взаємовпливів глобальних і локальних процесів. Суттєвий внесок у методологію компаративного аналізу соціокультурних цивілізаційних цінностей зробив класик соціологічної думки М. Вебер. Він розробляв методологію та збирав цікавий фактичний матеріал для порівняння трудової етики різних світових релігій, що й досі є актуальною проблемою історичної соціальної глобалістики. У **висновках** зазначається, що на початку XXI ст. культурний спадок європейської цивілізації став глобальним. Це відбулося великою мірою й завдяки тривалому глобальному домінуванню Британської імперії. Вихід Великої Британії з Європейського Союзу є не стільки свідченням «сутінок Європи», скільки доказом дуальності англосаксонського та романогерманського культурного спадку Європейської цивілізації. На подальше детальне дослідження за-слуговує проблема ретельної розробки методології компаративного аналізу соціокультурних особливостей різних цивілізацій. Також доцільно розробляти теоретичні засади історичної соціальної глобалістики та перевіряти їх на конкретному історичному та соціологічному матеріалі. Зокрема це стосується аналізу соціальних механізмів, які забезпечують відтворення в історичному часі певних локальних цивілізацій, темпу їх розвитку, специфіки функціонування та розвитку.

Ключові слова: Європа, європейська цивілізація, культурна спадщина.

Постмодерна сучасність часто констатує факт домінування «вічного сьогодення» над сентиментами минулого спадку. Із цим пов'язаний культ вічної молодості та спроможності максимальної адаптації до радикальних змін. Однією з найбільших з-поміж них стало вписування європейської історії в контекст глобальної історії. Ця тенденція розкриває діалектику взаємозв'язку між унікальними європейськими цивілізаційними цінностями, такими як свобода індивіда й прогресивна спрямованість суспільного розвитку, та спробами їхньої універсалізації. Історія європейських імперій (Британської, Нідерландської, Французької, Португальської, Бельгійської) трансформувала європейські політичні цінності в універсальні цінності. Однак навіть у цьому проявляється європейська цивілізаційна унікальність, адже сприятливі умови для формування демократії склалися саме в Західній Європі. Причому європейська цивілізація, на відміну від китайської або індійської, не має чітких географічних кордонів. Концепт традиційної Європи «від Атлантики до Уралу» зіштовхується із концептом євразійства з його уявленням про Європу від Лісабона до Владивостока. Вихід Великої Британії з Європейського Союзу вкотре актуалізував науковий дискурс із приводу універсального значення європейської цивілізаційної різноманітності для стабільного розвитку, який відбувається попри різноманітні кризові явища.

Метою статті є аналіз основних епістемологічних тенденцій дослідження європейського цивілізаційного культурного спадку. Методологічну основу становить цивілізаційний аналіз.

Суттєвий внесок у методологію компаративного аналізу соціокультурних цивілізаційних цінностей зробив Макс Вебер. Він розробляв методологію та збирав цікавий фактичний матеріал для порівняння трудової етики різних світових релігій, що й досі є актуальною проблемою історичної соціальної глобалістики.

Починаючи від др. пол. XX ст. в цивілізаційних дослідженнях на Заході можна спостерігати двоякий процес. Із одного боку, удосконалюється методологічний інструментарій соціокультурної цивілізаційної компаративістики, зокрема в рамках культурної антропології (К. Леві-Стросс, К. Лоренц). Так, К. Леві-Стросс розглядає глобальну цивілізацію як коаліцію культур, кожна з яких зберігає свою оригінальність. З іншого боку, спостерігається заглиблення в проблематику історії повсякденності західної цивілізації¹, висвітлення гендерних аспектів європейської цивілізації².

Особливо популярним цивілізаційний підхід став у країнах пострадянського простору після дискредитації марксистсько-ленінського бачення розвитку всесвітньої історії. Активізувались дослідження цивілізаційних питань певних історичних періодів, зокрема, походження найдавніших цивілізацій³.

Суттєва увага приділяється відродженню євразійської концепції як складової цивілізаційної теорії⁴. Крім того, у форматі дискурсу навколо проблем соціальної перебудови в Росії розгорнута дискусія щодо суті «Радянської цивілізації» та переосмислення цивілізаційної парадигми неомарксизмом. При цьому західні ліберальні реформи в Росії розглядаються як спосіб зміни кодів розвитку російської цивілізації⁵.

Ще одним напрямком досліджень у цивілізаційній парадигмі є Універсальна історія. Зокрема, в традиції постнекласичної науки цивілізаційні кризи розглядає російський філософ А.П. Назаретян⁶.

У вітчизняній історіографії цивілізаційну парадигму плідно розробляє відомий вчений Ю.В. Павленко⁷. Також увага приділяється компаративістиці різних локальних цивілізацій⁸ та порівнянню досвіду реформ із погляду цивілізаційного процесу⁹.

Серед наукових проектів, що здійснюються в рамках цивілізаційної парадигми, та які на час написання статті перебували в стадії реалізації, назвемо роботу Інституту світової економіки і міжнародних відносин РАН, який від 2002 р. реалізує науковий проект «Світові цивілізації в світлі глобалізації» (керівники Є. Рашковський, В. Хорос, А. Неклеса).

Взагалі актуальним науковим завданням лишається розробка категоріального апарату та методологічних підходів, які дають можливість оперувати глобальним цивілізаційним об'єктом та різними предметами досліджень у межах єдиної цивілізаційної парадигми історичної соціальної глобалістики. Серед найважливіших проблем цивілізаційного підходу в дослідженні історичної соціальної глобалістики наголосимо на таких: співвідношення культури та цивілізації, проблема зародження локальної цивілізації, порівняння варварства та цивілізації, визначення засад компаративного аналізу соціокультурних відмінностей між цивілізаціями Сходу та Заходу, вивчення логіки діалогу та конфлікту цивілізацій, типологізація локальних цивілізацій за весь час всесвітньої історії та існуючих нині. Стисло розглянемо деякі з названих проблем.

Починаючи від праці О. Шпенглера «Сутінки Європи», проблема співвідношення культури та цивілізації є однією з ключових у цивілізаційній теорії. Із культурологічного погляду, цивілізація може розглядатися як спосіб існування людських суспільств в умовах суспільного поділу праці. Межі кожної цивілізації визначаються ареалом поширення культури, з якою вона себе ідентифікує, адже локальна цивілізація насамперед є соціокультурним утворенням.

Проте досі не склалась чітка теорія ролі культури в цивілізаційному розвитку та цивілізаційних аспектів існування самої культури. Наприклад, на думку М.Я. Данилевського цивілізація є часом розквіту певного культурно-історичного типу. Шпенглер навпаки визначає цивілізацію як період занепаду культури, коли її життя перетворюється на мумію¹⁰.

Не менше проблем існує й із вивченням процесу зародження локальної цивілізації. Узагальнений археологічний матеріал, зібраний у книзі М.О. Чмихова «Давня культура», дає підстави говорити про різні географічно-історичні умови формування антропогенних ландшафтів, які стали місцем розвитку багатьох типів локальних цивілізацій¹¹.

¹ Ле Гофф Жак. Цивілізація середньовікового Запада. Москва: Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. 478 с.

² Gisela Bock. Frauen in der europäischen Geschichte. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München. 2000. 393 s.

³ Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. Київ: Академперіодика, 2002. 320 с.

⁴ Кулешов С.В. Россия в системе мировых цивилизаций. Москва: Скрипторий, 2001. 400 с.

⁵ Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. В 2-х книгах. Москва: Алгоритм, 2000. 450 с.

⁶ Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории. Москва: Мир, 2001. 360 с.

⁷ Павленко Ю.В. История світової цивілізації. Київ: Либідь, 1999. 400 с.

⁸ Історія світової культури. Культурні регіони / Автори Левчук Л.Т. (керівник) та ін. Київ: Либідь, 1997. 488 с.

⁹ Гальчинський А.С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. Київ: Українські пропілеї, 2001. 521 с.

¹⁰ Див.: Келле В.Ж. Культура в системе цивилизационных механизмов. Сравнительное изучение цивилизаций мира. Москва, 2000. С. 9.

¹¹ Чмихов М.О. Давня культура. Київ: Либідь, 1994. 340 с.

Говорячи про різні чинники, які вплинули на подальший розвиток локальних цивілізацій, виокремимо такі фактори – комунікаційний та етнічної історії. Наприкінці XIX ст. російський дослідник Л.І. Мечников у праці «Цивілізація і великі історичні річки» (Париж, 1889 р.) визначив три великі періоди в історії людства – річковий, морський та океанський. Відповідно до розвитку комунікації на річках, морях та океанах можна вести мову відповідно про локальний, регіональний та глобальний етапи всесвітньої історії¹².

Історіографічна традиція протиставлення стану варварства та різних етапів розвитку цивілізованості йде від праці Л. Моргана «Стародавнє суспільство». В умовах сучасного дискурсу в рамках соціальних наук все частіше ця проблема розглядається крізь призму протистояння найбагатших країн так званого «золотого мільярда» решті світу.

Загострення глобальних соціальних проблем знову актуалізувало питання універсальності етапів розвитку всесвітньої історії. Прихильники універсального бачення розвитку всесвітньої історії, починаючи з К. Маркса, зазначають, що всі країни й народи, незважаючи на відставання одних і великий поступ інших, у своєму становленні проходять ті само етапи, а відрізняються один від одного лише стадією розвитку.

У рамках цього концептуального підходу можна розглядати теорію модернізації як систему перетворень конкретного суспільства в рамках його осучаснення й постійного вдосконалення¹³. Адже від епохи Просвітництва історична доля людства розглядалася як єдина. Натомість із розвитком процесу глобалізації, загостренням соціальних протиріч між багатію Північчю та бідним Півднем поступово відбувається процес відмови від універсальних моделей та стадій розвитку, обов'язкових для всіх часів та народів. Зокрема, на думку С. Гантінгтона західна цивілізація високо цінується не тому, що вона універсальна, а тому, що вона унікальна. Він аргументовано доводить, що історичний розвиток західної цивілізації був унікальним та неповторним досвідом. У цьому сенсі він є проти-природним для інших цивілізацій, які не випробували його на собі. Звичайно, абсолютно новою цю концепцію назвати не можна. Вона цілком вписується до ідеології евроцентризму, та її різновиду американоцентризму. Адже ще на стадії розквіту колоніалізму британський поет Р. Кіплінг зазначав, що Захід є Захід, Схід є Схід, не зустрінись їм ніколи – лише біля престолу Господнього, в день Страшного Суду!¹⁴

Французький історик Ф. Бродель, досліджуючи цивілізаційні особливості народження західної моделі капіталізму, наголошував, що майже третина капіталовкладень у Британії періоду промислової революції покривалось за рахунок колоніальних володінь в Індії. Унаслідок цього місцеві форми капіталістичних відносин та їх структури руйнувалися. Крім того, фактичний матеріал соціокультурної історії заперечує унікальність різних культурних феноменів. Наприклад, у Європі почали користуватися ложками лише в другій половині XVI ст. До цього європейці брали їжу руками, допомагаючи собі ножом. А народи Центральної Америки користувалися ложками ще за 1000 р. до завоювання Мексики іспанським конкістадором Кортесом (1519–1521 рр.), а стародавні єгиптяни – за 3000 тис. р. до н. е. До періоду релігійної реформації та великих географічних відкриттів Захід взагалі відставав від Сходу за рівнем науки та техніки. Не помічати цих явищ можна лише дивлячись на всесвітню історію скрізь европоцентричні окуляри. Цивілізаційний підхід має дати можливість позбутися цієї вади зору дослідників.

Із цим фактично погоджується С. Кара-Мурза, який наголошує на важливості для західної ринкової цивілізації десакралізації та дегуманізації світу як способу народження техногенного світогляду; ідеї свободи у вигляді волі до влади; ідеї прогресу як потреби в перманентній експансії; індивідуалізму та породженого ним егоїстичного інтересу як мотора конкуренції¹⁵.

В умовах гострої критики існуючих методів глобалізації ідейною зброєю антиглобаліського руху стає переконання в тому, що західна цивілізація створила себе з матеріалу колоній. У відповідь нинішні країни «золотого мільярда» розробляють тактику своєї консолідації перед загрозою з боку бідного Півдня. Але й він не є однорідним. Наприклад, нові індустріальні країни Південно-Східної Азії або нафтодобувні держави Перської затоки, зайнявши своє місце в глобальному розподілі праці, значно багатші за країни, що розвиваються.

Тенденції визначення всіх цивілізацій як унікальних протистоїть неоліберальна спроба побудови глобального демократичного суспільства, яке за Ф. Фукуямою буде достойним кінцем історії. Загальне цивілізаційне поширення неоліберальних ідей мало зняти більшість міжцивілізаційних протиріч. Але історична реальність виявилася значно склад-

¹² Максаковский В.П. Историческая география. Москва: ЛЕНАНД, 1999. С. 35.

¹³ Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть. Київ, 1999. С. 11.

¹⁴ Кіплінг Р. Баллада о Востоке и Западе. Рассказы. Стихотворения / Пер. с англ., сост., вступ. ст., примеч.

А. Долинина. Москва: Художественная литература, 1989. С. 275.

¹⁵ Кара-Мурза С.Г. Идеология и мать её наука. Москва: Научный эксперт, 2002. С. 146.

нішою, ніж теорія, яка претендувала на її пояснення. Альтернативний концепції «кінця історії» підхід запропонував у 1993 р. С. Гантінгтон у популярному есе «Зіткнення цивілізації». Назву своєї праці він узяв із однойменного заголовку одного з розділів есе А. Тойнбі «Цивілізації перед судом історії».

Розглядаючи розвиток глобальних конфліктів упродовж історії, Гантінгтон зазначав, що спочатку конфлікти вибухають між правителями держав, які намагались приєднати нові території до своїх володінь. Після Великої французької революції основними суб'єктами конфліктів стають нації. Після Другої світової війни настав час конфлікту ідеологій, проявом чого стала холодна війна. Її закінчення висунуло на порядок денний конфлікт цивілізацій.

С. Гантінгтон слушно зазначав, що різниця між цивілізаціями поставала століттями, вони більш фундаментальні та стабільні, ніж протиріччя ідеологічні та класові, менше піддаються змінам. Тому сучасні глобальні конфлікти будуть зсуватись від політичних та ідеологічних кордонів на лінії дотику різних локальних цивілізацій. Ця концепція пов'язала конфліктологію з культурологією та геополітикою.

Формою реалізації ідеї конфлікту цивілізацій є концепція багатополосного світу. Єдиний полюс сили, репрезентований трансатлантичною європейсько-американською цивілізацією, вважається гарантом глобальної безпеки та стабільності¹⁶. Натомість деякі теоретики міжнародних відносин пов'язують виникнення багатьох центрів сили із загостренням боротьби між ними та глобальною нестабільністю¹⁷.

Водночас у процесі обговорення ідеологеми «зіткнення цивілізацій» неодноразово акцентувалася увага на потребі бачення діалогу цивілізацій не лише як форми продовження конфлікту іншими засобами, а й як соціокультурних засад розвитку міждержавного та міжцивілізаційного партнерства¹⁸.

Після терактів 11 вересня 2001 р. у США (які для масової свідомості стали одним із символів можливого конфлікту цивілізацій із використанням асиметричних методів ведення війни) значну увагу розвитку ідеї діалогу між цивілізаціями приділяє ООН. Зокрема 9 листопада 2001 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 56-6, у якій зазначається, що всі цивілізації прославляють єдність і багатолікість людства, стають ще багатшими та отримують стимул для подальшого розвитку завдяки діалогу з іншими цивілізаціями. Досягнення цивілізації є колективним надбанням людства. Глобалізація є не лише економічним, фінансовим та технологічним процесом, що може принести велику користь, а й викликом, який полягає в необхідності збереження величезної інтелектуальної та культурної різноманітності людства та цивілізацій. Діалог цивілізацій – це процес, який йде всередині цивілізацій та на їх стику і ґрунтується на загальній участі та колективному бажанні вчитися, виявляти нові концепції, сфери спільного розуміння та спільні цінності¹⁹.

При цьому слід пам'ятати, що жодна ідеологія не може бути універсальною. На цю роль в умовах плюралістичного бачення розвитку історії, звичайно, не може претендувати й цивілізаційний підхід. Тим паче, що його евристичні можливості обмежуються внаслідок серйозних методологічних та теоретичних протиріч, які існують у межах названого підходу.

Зокрема, поки що адепти цивілізаційної парадигми не знайшли погодженої відповіді навіть на відносно просте питання: скільки цивілізацій змінилося впродовж світової історії. Крім того, існують різні підходи до принципів типологізації цивілізацій. Одні науковці, слідом за А. Тойнбі, вважають, що найдавніші цивілізації виникли на основі найдавніших високих культур (Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай). Після осьового часу (за К. Ясперсом) локальні цивілізації вже формуються на основі світових релігій.

Американський політолог С. Гантінгтон у спробі класифікувати існуючі цивілізації нараховує їх вісім, але робить це за різними критеріями. За ознакою однієї зі світових релігій він виділяє: християнську католицьку, християнсько-православну, ісламську, індійську, конфуціанську, японську цивілізації, а ще дві за географічним принципом: африканську та латиноамериканську.

Але незважаючи на зазначені протиріччя, цивілізаційний підхід як найбільш масштабний охоплює стійкі компоненти людської історії (антропологічні, етнічні, культурні),

¹⁶ Бжезинський З. Великая шахматная доска. Американское господство в мире и его геостратегические императивы. Москва: Международные отношения, 1999. 360 с.

¹⁷ Lawrence F. Kaplan, William Kristol. The War over Iraq. Saddam's Tyranny and America's Mission. San Francisco. 2003. С. 150.

¹⁸ Василенко І.А. Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства. Москва: Изд-во Эдиториал УРСС, 1999. 360 с.

¹⁹ Кофи Аннан. Диалог против конфликтов и насилия. Глобальная повестка для диалога между цивилизациями. Азия и Африка сегодня. 2002. № 7. С. 4–6.

натомість формаційний концентрує увагу на більш лабільних (соціальних, особистісних структурах), а соціокультурний виявляє співвідношення стійкого та нестійкого (особистості і суспільства, культури і соціальності).

Помітним концептом сучасної цивілізаційної теорії є спроба головним чином неомарксистів адаптувати до неї формаційну теорію. В історичній науці склалося уявлення про традиційне аграрне, модернізоване індустріальне та постмодерне постіндустріальне суспільство. Оскільки різні суспільства перебувають на неоднакових щаблях історичного розвитку, формуються розбіжності між локальними цивілізаціями. При цьому сучасне суспільство розглядається як продукт індустріальної цивілізації, а традиційне суспільство як спадкоємець аграрної цивілізації.

Отже, ретроспективно оглянувши основні концептуальні підходи, які розробляються в цивілізаційній парадигмі, повернемося до мети цієї статті. Зокрема визначимо коло завдань історичної соціальної глобалістики та з'ясуємо пізнавальні можливості циклічних підходів до вивчення глобальної та локальних цивілізацій.

Історична соціальна глобалістика є соціальною наукою, яка займається вивченням соціально-історичних передумов виникнення процесу глобалізації, визначенням основних етапів розвитку глобальної цивілізації, дослідженням розвитку локальних цивілізацій на різних етапах світової історії. При цьому ключовим питанням стає визначення соціокультурних особливостей різних стадій розгортання циклів розвитку локальних цивілізацій як складових глобальної цивілізації людства.

Стрижнем соціальних перетворень кінця ХХ та початку ХХІ ст. є глобалізація. Проте єдиного розуміння глобалізації в соціальних науках ще не склалося. Незважаючи на це, цивілізаційна парадигма посідає помітне місце в сучасній глобалістиці.

Дослідник Ю.В. Яковець здійснив аналіз можливостей взаємодії існуючих локальних цивілізацій в рамках політичних, економічних, соціокультурних, демографічних та інших аспектів глобалізації²⁰. Багато інших науковців звертають увагу на суперечності, які існують між різними цивілізаціями. Найстарші цивілізації, що нині належать до найбільш багатих та найчисельніших за кількістю населення, мають обмежений виробничий, військовий та науково-технічний потенціал. Водночас вони зберігають багато соціокультурних цінностей, які є більш адекватними нинішнім проблемам взаємин між людиною та природою. Натомість західна цивілізація, яка завдяки власним економічним, технологічним, військовим, колишнім колоніальним, а нині комунікаційним можливостям масової культури поширила свій вплив принаймні на молоді різні локальні цивілізації, перетворилась на символ нинішньої глобальної цивілізації. Однак ще в 1930-ті рр.

А. Тойнбі зазначав, що уніфікація світу на основі західної економічної моделі приведе до небезпечного звуження історичного світогляду.

На межі ХХІ ст. під глобалізацією часто розуміють поширення західної моделі розвитку на інші локальні цивілізації, що є підґрунтям для існування однополярного світу. Зазначена тенденція ставить важливі концептуальні питання: чи є глобалізація принципово новим історичним явищем, чи має певні межі свого поширення, чи глобалізація може привести до зіткнення цивілізацій²¹.

При цьому компаративний аналіз нинішнього стану локальних цивілізацій засвідчує, що зберігаються суттєві соціокультурні відмінності між цивілізаціями Сходу та Заходу. Саме соціокультурні засади, на нашу думку, стануть стимулом до появи економічних та політичних передумов, необхідних для оформлення різних полюсів світу. Уже сьогодні в умовах фактичного апогею однополярного світу під гегемонією США ми можемо спостерігати поступову консолідацію навколо різних цивілізаційних центрів, зокрема, в Євразії. Наприклад, європейські країни залучаються до інтеграції в рамках Європейського Союзу, Росія намагається стати полюсом сили православного світу, Китай та Японія – конфуціансько-буддійського, Індія – індуського, невизначеною є ситуація в мусульманському світі, де на роль полюсу сили претендують декілька країн. Але за модною нині теорією «реальної політики» таким полюсом міг би бути Пакистан, який володіє ядерною зброєю.

Чільне місце серед головних теорій історичної соціальної глобалістики посідає теорія світ-системного аналізу, популяризацією якої займається Центр Фернана Броделя з дослідження економіки, історичних систем і цивілізацій, директором якого є І. Валлерстайн.

Характерною особливістю і головною відмінністю теорії світ-системного аналізу від загалом неісторичних теорій, які тривалий час домінували в соціології, є осмислення сучасних глобальних і транснаціональних процесів з погляду історичної ретроспективи останніх 500 років всесвітньої історії. Саме тоді в Європі, а потім і в глобальному масштабі виникла особлива історична система, в основі якої знаходиться єдиний розподіл праці,

²⁰ Яковець Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Москва: Экономика, 2001. 340 с.

²¹ Удовик С.Л. Глобализация. Семиотические подходы. Київ: Ваклер, 2002. С. 1–2.

а рушійною силою є перманентне накопичення капіталу – тобто мова йде про сучасну світ-систему або капіталістичну світ-економіку. Специфічною рисою капіталістичної світ-економіки є безперервне накопичення капіталу, що передбачає встановлення ієрархічно нерівного розподілу, коли капіталістичні виробники, спираючись на підтримку держави, монополізують певні види виробничої діяльності (а саме провідні галузі виробництва). У результаті останні концентруються в певних зонах, які стають полем концентрації найбільших капіталів, утворюють зону ядра капіталістичної світ-економіки. Крім монополізації та концентрації найбільш технологічно розвинутих виробництв, їй притаманні також централізовані та потужні державні структури, вільна, дорога робоча сила, високий рівень споживання на душу населення. Зона ядра панує над іншими частинами світ-системи – периферією та напівпериферією. Периферія, порівняно з ядром, характеризується наявністю низько прибуткових і тому немонополізованих видів виробництв, підпорядкованих законам ринкової конкуренції, слабкими державними структурами, поширенням позаекономічного примусом та низьким рівнем споживання. В осьовому розподілі праці периферія відіграє роль постачальника сировини та дешевої робочої сили для ядра світ-системи. Неekвівалентний обмін між двома зонами є головним механізмом передачі додаткової вартості від периферії – ядру. Щоб підтримати достатньо високий рівень накопичення капіталу, ядро постійно намагається інтегрувати до світ-системи у якості периферії нові регіони земної кулі, які раніше не належали до світ-системи.

З перший погляд, теорія І. Валлерстайна з його поділом світу на центр та периферію виключає можливість виникнення різних полюсів сили, які володіли б приблизно однаковим потенціалом. Водночас політичні уточнення зазначеної теорії визнають, що періоди тотальної гегемонії в світ-системі відносно нетривалі, порівняно з періодами боротьби за гегемонію. Отже, більш стабільною видаватиметься майбутня багатополісна модель світу²².

На нашу думку, найперспективніші пізнавальні можливості для історичної соціальної глобалістики в рамках цивілізаційної парадигми надає теорія універсального епохального циклу, яка розглядає три рівні соціального: індивіда, суспільство та цивілізацію. Кожен з цих суб'єктів має свої особливості адаптації до імперативів процесу глобалізації, різну структуру та тривалість циклів свого розвитку.

Особистісний соціальний цикл розгортається швидше за інші та реалізується через зміну поколінь. Національно-державний цикл є тривалішим за особистісний, але менш протяжним, ніж цивілізаційний цикл. Цивілізаційний цикл є найбільш тривалим. Його ритм залежить від національно-державних утворень, що входять до соціокультурного ареалу певної локальної цивілізації²³.

У зазначеному контексті на подальше детальне дослідження заслуговує проблема ретельної розробки методології компаративного аналізу соціокультурних особливостей різних цивілізацій. Також доцільно розробляти теоретичні засади історичної соціальної глобалістики та перевіряти їх на конкретному історичному та соціологічному матеріалах. Це стосується, зокрема, аналізу соціальних механізмів, які забезпечують відтворення в історичному часі певних локальних цивілізацій, темпу їх розвитку, специфіки функціонування та розвитку.

References

- Afonin, E., Bandurka, O. & Martynov, A. (2002). *Velyka Roztoka (hlobalni problemy suchasnosti: sotsialno-istorychnyi analiz)* [Velyka Roztoka (global problems of the present: socio-historical analysis)]. Kyiv, Ukraine.
- Bock, G. (2000). *Frauen in der europäischen Geschichte. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München.
- Galchinsky, A. (2001). *Superechnosti reform: u konteksti tsyvilizatsiinoho protsesu* [Contradictions of reforms: in the context of the civilization process]. Kyiv, Ukraine.
- Gorbatenko, V. (1999). *Stratehiia modernizatsii suspilstva. Ukraina i svit na zlami tysiacholit* [Strategy for modernization of society. Ukraine and the world at the turn of the millennium]. Kyiv, Ukraine.
- Hopkins, T.K. & Wallerstein, I. (1996). *The Age of Transition: Trajectory of the World-System 1945–2025*. London.
- Kaplan, L. & Kristol, W. (2003). *The War over Iraq. Saddam's Tyranny and America's Mission*. San Francisco, USA.
- Kelle, V. (2000). *Kultura v sisteme tsyvilizatsionnykh mehanizmov. Sravnitelnoe izuchenie tsyvilizatsiy mira* [Culture in the system of civilizational mechanisms. Comparative study of world civilizations]. Moscow, Russia.

²² Hopkins T.K., Wallerstein I. *The Age of Transition: Trajectory of the World-System 1945–2025*. London. 1996. 500 p.

²³ Афонін Е., Бандурка О., Мартинов А. *Велика Розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз)*. Київ: Паран, 2002. 340 с.

- Kofy, A. (2002). Dialogue against conflict and violence. *Global Agenda for Dialogue among Civilizations. Asia and Africa today*, 7, 4–6.
- Kuleshov, S. (2001). *Rossiya v sisteme mirovyih tsivilizatsiy* [Russia in the system of world civilizations]. Moscow, Russia.
- Levchuk, L.T., Hrytsenko, V.S. & Yefymenko, V.V., et al. (1999). *Istoriia svitovoi kultury. Kulturni rehiony* [History of the world culture. Cultural regions]. Kyiv, Ukraine.
- Maksakovskiy, V. (1999). *Istoricheskaya geografiya* [Historical geography]. Moscow, Russia.
- Nazaretian, A. (2001). *Tsivilizatsionnyie krizisy v kontekste Universalnoy istorii* [Civilizational crises in the context of Universal History]. Moscow, Russia.
- Pavlenko, Yu. (1999). *Istoriia svitovoi tsyvilizatsii* [History of the world civilization]. Kyiv, Ukraine.
- Udovyk, S.L. (2002). *Globalizatsiya. Semioticheskie podhody* [Globalization. Semiotic Approaches]. Kyiv, Ukraine.
- Vasilenko, I. (1999). *Dialog tsivilizatsiy: sotsiokulturnye problemy politicheskogo partnerstva* [Dialogue of Civilizations: Socio-Cultural Problems of Political Partnership]. Moscow, Russia.
- Videyko, M. (2002). *Trypilska tsyvilizatsiia* [Trypillia civilization]. Kyiv, Ukraine.
- Yakovez, Yu. (2001). *Globalizatsiya i vzaimodeystvie tsivilizatsiy* [Globalization and interaction of civilizations]. Moscow, Russia.

Горобець Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри все-світньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна).

Horobets Ihor V. – Ph.D. in Historical Science, Associated Professor of the world history and historical sciences teaching methods department of A.S. Makarenko Sumy state pedagogical university (Romeskaya street, 87, Sumy, 40002, Ukraine).

Мартинів Андрій Юрійович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України (вул. Грушевського 4, Київ 01001, Україна).

Martynov Andrei Yu. – Dr. Habil. (History), Professor, leading researcher at the Department of history international relationship and foreign policy of Ukraine at the Institute of history of Ukraine The National Academy of Science of Ukraine (Grushevskogo street 4, Kiev 01001, Ukraine).

CULTURAL HERITAGE OF EUROPEAN CIVILIZATION AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC ANALYSIS

The article highlights existing approaches to the theoretical and methodological comprehension of the problems of researching the cultural heritage of European civilization. The purpose of the article is to analyze the main epistemological trends in the study of European civilization cultural heritage. The methodological basis of the article is a civilization analysis. The scientific novelty of the article is to systematize the conceptual achievements of various scientists who adhere to a civilization approach to the study of European cultural heritage. At the beginning of the nineteenth century, competition between the German-speaking and Slavic cultural areals intensified. M. Danilevsky in classical work «Russia and Europe» conceptualized the sociocultural differences between two European worlds. The author emphasized their equivalence in terms of historical development. The scientific approach of O. Shpengler is very original. He proved a pessimistic thesis on the decline of European culture, which is degenerate in civilization in the XX century, a civilization paradigm develops successfully. A. Toynbi, F. Brodel, I. Vallerstain expanded the theoretical and methodological principles of civilization research. These authors showed dialectics of mutual influences of global and local processes. Significant contribution to the methodology of comparative analysis of sociocultural values of civilization was made by the classic of sociological thought Max Weber. He developed a methodology and collected an interesting actual material for comparing the labor ethics of various world religions, which is still an urgent problem of historical social globalistics. The conclusions of the article state that in the early XXI century, the cultural legacy of European civilization became global. Not least this happened due to the long global domination of the British Empire. The Great Britain Exit from the European Union is not so much evidence of «Twilight Europe», as evidence of the Duality of the European Anglo-Saxon and Romano-Germanic cultural heritage of European civilization. For the further detailed study deserves the problem of careful development of a methodology for comparative analysis of socio-cultural features of various civilizations. It is also advisable to develop the theoretical principles of historical social globalistics and check them on specific historical and sociological materials. In particular, it concerns the analysis of social mechanisms that provide reproduction in the historical time of certain local civilizations, the pace of their development, the specifics of functioning and development.

Key words: Europe, European civilization, cultural heritage.

Дата подання: 21 серпня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 30 серпня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Горобець, І., Мартинов, А. Культурний спадок європейської цивілізації як предмет наукового аналізу. *Сіверянський літопис*. 2021. № 5. С. 183–190. DOI: 10.5281/zenodo.5733157.

Цитування за стандартом APA

Horobets, I., Martynov, A. (2021). Kulturnyi spadok yevropeiskoi tsyvilizatsii yak predmet naukovo-ho analizu [Cultural Heritage of European Civilization as a subject of scientific analysis]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 183–190. DOI: 10.5281/zenodo.5733157.

